

ПЕДАГОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розкриваються дві групи психологічних механізмів розвитку професійної самосвідомості майбутнього вчителя початкових класів – особистісні та професійні. Проведено експериментальне вивчення впливу педагогічної спрямованості на становлення професійної Я-підструктури педагога початкової ланки шкільної освіти, яке дозволяє вибудувати профілі відповідності основних складових педагогічної спрямованості (ціннісних орієнтацій, мотивів вибору професії) студентів рівням розвитку їх професійної самосвідомості.

Ключові слова: професійна самосвідомість, педагогічна спрямованість, ціннісні орієнтації, мотиви вибору професії.

Постановка проблеми. Розбудова української держави, матеріальне та духовне відродження її народу – процеси, які тривають кілька десятиріч, виступають головними важелями реформування всіх без винятку суспільних галузей, серед яких, як доводять численні дослідження науковців, досить суттєвих змін у першу чергу зазнає освіта. Адже за такої нової політичної, соціально-економічної ситуації, що склалася в Україні, освітня галузь, формуючи людину сьогодення, активно підходить до останніх тенденцій розвитку суспільства, які безпосередньо позначаються на її змісті. Відтак, розглядаючи питання відповідності освіти запитам суспільства, на наш погляд, доречним є врахування провідної ролі вчителя в розв'язанні даної проблеми, оскільки реалізація школою соціального замовлення країни відносно формування підростаючого покоління, подальше підвищення якості й ефективності навчально-виховного процесу вирішальною мірою залежать від педагога, рівня його професійної майстерності.

У зв'язку з цим, звертаючись до дослідження особливостей педагогічної діяльності, насамперед необхідно підкреслити, що окреслена проблема представлена широким колом робіт: від організації фахової підготовки у вищому навчальному закладі до дослідження психологічних особливостей діяльності вчителя, післядипломного навчання та вдосконалення його кваліфікаційного рівня. Проте, які б аспекти вищезазначеної проблеми не зачіпали науковці, більшість із них сходиться в думці, згідно з якою фундаментальною основою становлення особистості вчителя на будь-якому етапі його професіоналізації є професійна самосвідомість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи останній феномен як складне утворення, ряд авторів (Л.М. Мітіна [8], П.А. Шавір [12]) підійшли до нього, як до процесу усвідомлення особистістю себе суб'єктом професійної діяльності, зокрема педагогічної.

Зосередивши власні зусилля на розробці загальнотеоретичних основ вищезазначеного явища й про-

вівши часткові дослідження окремих його аспектів (І.В. Вачков [1], К.О. Євстаф'єва [5], Л.М. Мітіна [8], О.Л. Туриніна [11], П.А. Шавір [12], В.І. Юрченко [13], Т.М. Яблонська [14] та ін.), переважна більшість науковців зосередила увагу на розкритті специфіки професійної самосвідомості саме майбутніх педагогів, передусім середньої й старшої ланок шкільного навчання.

Водночас, як показав проведений нами загальний огляд літературних джерел, спеціальних досліджень, спрямованих на вивчення певних сторін професійної самосвідомості майбутнього вчителя початкових класів, виявлено надто мало (К. О. Євстаф'єва [5], В.І. Юрченко [13], Т.М. Яблонська [14]) і, як правило, всі вони орієнтовані на фрагментарне розкриття особливостей прояву її структурних одиниць – когнітивної, афективної, поведінкової.

Комплексне ж дослідження професійної самосвідомості майбутнього педагога 1-4-х класів, виявлення психологічних механізмів її розвитку не були предметом цілеспрямованого вивчення, тоді як вони, безперечно, відіграють важливе значення в професійному зростанні вчителя.

Відтак, з огляду на контекст, слід підкреслити, що одним із завдань нашої роботи стало розкриття психологічних механізмів розвитку професійної Я-підструктури майбутнього вчителя початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи ряд праць, у яких йдеться про умови, шляхи, чинники, механізми розвитку самосвідомості в цілому та професійної зокрема, ми дійшли до висновку, що механізмами розвитку професійної самосвідомості майбутнього педагога початкової ланки шкільної освіти є механізми, які визначають розвиток самосвідомості особистості юнацького віку, так звані особистісні механізми, – рефлексія, ідентифікація, цілепокладання, особистісна зрілість, а також механізми, зумовлені видом професійної діяльності, її психологопедагогічними особливостями й специфікою професійної діяльності вчителя 1-4-х класів, за нашим припущенням, професійні механізми, а саме – педагогіч-

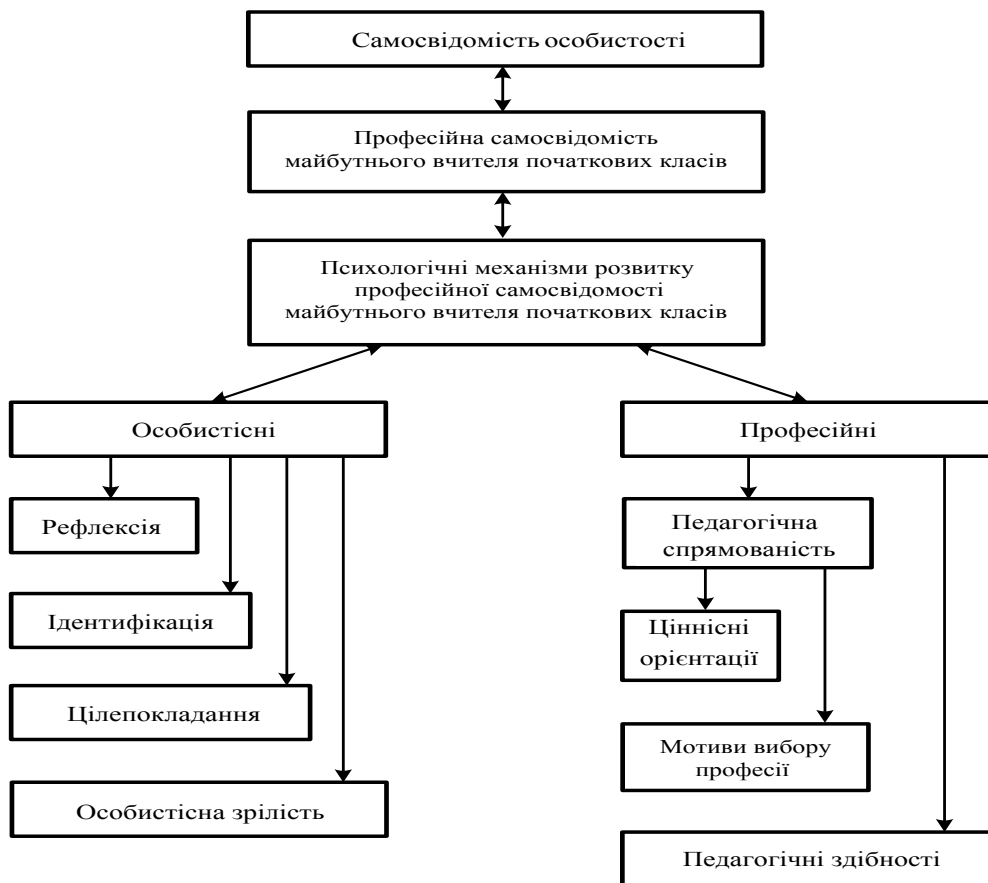
на спрямованість (основними складовими якої є мотиви вибору професії), педагогічні здібності.

Відповідно, розкриваючи вплив вищенаведених механізмів, зокрема професійних, на розвиток професійної Я-підструктури майбутнього вчителя початкових класів, ми в першу чергу звернулися до педагогічної спрямованості, незаперечне значення якої в професійному становленні педагога, у формуванні його професійної самосвідомості підкреслюється рядом дослідників.

Так, М.І. Дьяченко [4] та Л.О. Кандибович [4], вбачаючи в професійній спрямованості особистості її "... прагнення застосувати власні знання, досвід, здібності у сфері обраної професії" [4, с. 274], зазначили, що формування професійної спрямованості студентів сприяє розширенню їх обізнаності щодо своєї спеціальності, зміцненню позитивного ставлення до майбутньої професії, якісній організації навчально-

виховного процесу, набуттю практичного досвіду, актуалізації професійної самоосвіти й самовиховання.

Л.М. Мітіна [8], працюючи над проблемою професійно-педагогічної самосвідомості, виокремила дві групи вчителів із високим і низьким рівнем розвитку їх професійного "Я". Зокрема, характеризуючи першу, вітчизняна дослідниця підкреслила, що в педагогів із високим рівнем професійної самосвідомості цілісний Я-образ вписується в загальну систему їх ціннісних орієнтацій, пов'язаних із усвідомленням цілей своєї професійної діяльності та засобів, необхідних для їх конструктивного досягнення. Низький же рівень сформованості професійної Я-підструктури відрізняється усвідомленням і самооцінкою вчителем лише окремих якостей, які утворюють нестійкий образ, що детермінує неконструктивну поведінку й педагогічну взаємодію.

В.П. Саврасов [10], беручи участь у розробці теоретико-емпіричних основ професійно-педагогічної самосвідомості, у свою чергу, відмітив, що становлення професійної самосвідомості молодого вчителя зумовлюється впливом двох чинників, одним із яких є засвоєні студентами професійні цінності, а другим – сама педагогічна діяльність у період проходження учбово-виробничої практики, котра активізує професійно важливі якості майбутнього педагога.

П.В. Лебедчук [7], розкриваючи особливості формування професійного "Я" студентів педвузу, експериментально довів залежність його функціонування від системи особистісних цінностей майбутніх учителів, яка позначається на змістовних характеристиках їх учбової діяльності.

Погляди, співзвучні попереднім, відображені й у науковому доробку Н.М. Трушиної [9], котра, поглиблюючи концептуальні положення про феномен про-

фесійного самовизначення особистості, зазначила, що даний процес пов'язаний із розвитком професійної самосвідомості майбутнього фахівця, провідними детермінантами становлення якої є ціннісні орієнтації, котрі визначають його реальну професійну мотивацію.

Аналогічних міркувань дотримується й В.Г. Калашников [6], який у своєму дисертаційному дослідженні показав, що між професійно-педагогічним “Я”, професійною спрямованістю та ціннісними орієнтаціями студентів педвузу існує тісний взаємозв'язок, тип якого зумовлюється рівнями розвитку окреслених компонентів.

Л. В. Долинська [2] й Н. П. Максимчук [2], у свою чергу, працюючи над проблемою ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя, відмітили, що усвідомлення студентами-майбутніми педагогами завдань, вимог професії, власних особистісних характеристик і їх відповідності вимогам учительської діяльності, яке виступає важливою умовою самоактуалізації майбутніх фахівців, їх особистісно-професійного зростання, визначається змістом ціннісних орієнтацій: чим вищий рівень самоактуалізації, тим більш вони приймають професійні, моральні та духовні цінності.

Відтак, експериментально досліджуючи залежність розвитку професійної Я-підструктури майбутнього вчителя початкових класів від рівня його педагогічної спрямованості, нами було проведено опитування за тестом Т.Д. Дубовицької [3] для визначення показників професійної спрямованості студентів педвузу, а також два анкетування, одне з яких мало на меті розкриття пріоритетних цінностей майбутніх фахівців, інше – було спрямоване на виявлення причин вибору ними даної професії, характеру їх усвідомлення, шляхів підвищення професійного рівня та перспектив працевлаштування. Всього дослідженням було охоплено 193-х студентів I, III, V курсів навчально-наукового інституту педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Так, як особливості прояву педагогічної спрямованості перебувають у тісному зв'язку з рівнями професійної самосвідомості майбутнього вчителя початкових класів, що дає можливість вибудувати профілі педагогічної спрямованості, характерні для кожного з рівнів професійної Я-підструктури студентів.

Зокрема, у юнаків із високим рівнем професійної самосвідомості (14%) професійний ідеал представлений широким діапазоном професійно важливих якостей, серед яких основний акцент робиться на якостях блоку спрямованості (любов, повага до дітей, гуманізм, педагогічний оптимізм, любов до своєї роботи) та блоку професійних знань й елементів педагогічної майстерності (професійні знання, уміння, навички, педагогічний такт, комунікативні та організаторські здібності). Досліджувані цієї групи характеризуються адекватною самооцінкою власних можливостей, середнім рівнем самоповаги, котрий відображає об'єктивне ставлення особистості до себе як до про-

фесіонала, одночасне усвідомлення нею як позитивних, так і негативних проявів свого “Я” та міру його відповідності професійним вимогам. Побудований для даних студентів типовий профіль саморегуляції свідчить про відносно однаковий рівень сформованості в них усіх регуляторних процесів: планування цілей педагогічної діяльності, моделювання значимих умов, програмування дій та оцінки й корекції результатів.

Водночас, як засвідчили результати експериментального дослідження, респондентів із високим рівнем розвитку професійної самосвідомості відрізняє і високий рівень сформованості педагогічної спрямованості (23%), що виявляється в прагненні до оволодіння майбутньою професією та бажанні працювати за обраним фахом. Студенти даної групи вважають свою майбутню трудову діяльність справою власного життя, а тому присвячують їй значну частину часу як під час навчання в університеті, так і поза його межами. Їх ціннісні орієнтації, що входять до ієрархії значущих цінностей, співпадають із загальнолюдськими, професійними, статусними та матеріальними ціннісними орієнтаціями. Лише студентів цього рівня характеризують такі професійні цінності, як “любов до дітей”, “потреба в навчанні та вихованні, в передачі знань молодшим”, “бажання перевірити свою придатність до педагогічної діяльності, набути досвіду практичної роботи”, котрі не тільки вказують на дійсно їх педагогічну спрямованість, впевненість у незмінності свого професійного вибору, який зроблено ними самостійно задовго до вступу у ВНЗ, але й виражають гуманістично-демократичну спрямованість майбутніх вчителів початкових класів.

Студентам із середнім рівнем професійної самосвідомості (63%) притаманний середній рівень розвитку її компонентів. Так, досліджувані даної групи представили в образі вчителя початкових класів людину, що поєднує в собі поряд із якостями блоку педагогічної спрямованості якості блоку загального розвитку особистості й загальноособистісні якості. У цих респондентів виражена неадекватна завищена самооцінка власних особливостей, якій відповідає переважно високий рівень поваги особистості до себе як до фахівця, професіонала. Всі механізми саморегуляції (планування, програмування, моделювання й оцінка результатів діяльності) виявились у них не на вищому а на середньому рівні сформованості.

Юнакам окресленої групи відповідає середній рівень розвитку педагогічної спрямованості (55%), в основі якої лежать згадані вище ціннісні орієнтації, але їх ієрархія дещо змінена: загальнолюдські, професійні, матеріальні та статусні; домінуючими є предметні мотиви вибору професії (“інтерес до улюблених предметів”). Досліджувані цього рівня нещодавно обрали професію вчителя початкових класів, в основному за порадою батьків, і на даному етапі навчання у ВНЗ впевнені в незмінності свого професійного вибору.

На низькому рівні професійної самосвідомості знаходиться 23% студентів, професійний ідеал яких складається здебільшого з загальноособистісних якостей, які є характерними для представників багатьох професій. Самооцінка власних здібностей неадекватна занижена, співвідноситься з низьким рівнем поваги до себе як до фахівця, професіонала. Профіль саморегуляції в групі з низьким рівнем професійної самосвідомості характеризується низьким рівнем розвитку регуляторних механізмів й несформованістю компенсаторних можливостей.

Студентів даної групи відрізняє низький рівень сформованості педагогічної спрямованості (22%), який є свідченням того, що майбутні вчителі початкових класів вимушено навчаються за спеціальністю. Як показали результати дослідження, їх вступ до вищого навчального закладу зумовлений не стільки інтересом до майбутньої професії та прагненням працювати за обраним фахом, скільки соціальними (“безкоштовне навчання”, “уникнення служби в армії”), утилітарно-прагматичними (“тривала відпустка влітку”, “отримання диплому про вищу освіту”), інфантильними (“прохання батьків”) мотивами або взагалі відсутністю мотивації (“випадковий вступ у ВНЗ”). В ієрархії ціннісних орієнтацій переважають загальнолюдські, матеріальні й статусні цінності. Наявність таких ціннісних орієнтацій, як “впевненість у собі”, “можливість бути самим собою” нашоує на думку, що цим студентам не вистачає впевненості, самостійності, а

вибір професії вчителя не є бажаним та усвідомленим. Саме тому представники цього рівня висловлюють сумніви щодо остаточності свого професійного вибору, котрий у переважній більшості випадків здійснено необдуманно, під тиском оточуючих.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, зважаючи на результати проведеного нами дослідження, варто зазначити, що порівняльний аналіз результатів дослідження професійної самосвідомості майбутнього вчителя початкових класів та особливостей прояву його педагогічної спрямованості дає підстави стверджувати, що професійна самосвідомість майбутнього вчителя початкової ланки шкільної освіти тісно пов'язана з його педагогічною спрямованістю: чим вищий рівень професійної самосвідомості особистості, тим вищий рівень педагогічної спрямованості, і навпаки. Це дає підстави розглядати педагогічну спрямованість (основу якої складають ціннісні орієнтації та мотиви вибору професії) майбутнього вчителя 1-4-х класів як один із показників його професійної самосвідомості, як важливий психологічний механізм її розвитку.

Перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямку ми вбачаємо в експериментальному дослідженні залежності розвитку професійної Я-підструктури майбутнього педагога початкової ланки шкільної освіти від інших психологічних феноменів, зокрема педагогічних здібностей, які виступають психологічними механізмами її становлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: учеб. пособие / И.В. Вачков. – М.: Ось-89, 2008. – 256 с. – (Практическая психология).
2. Долинська Л.В. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: Навч. посібник для студ-в ВНЗ / Л.В. Долинська, Н.П. Максимчук. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2008. – 124 с.
3. Дубовицкая Т.Д. Диагностика уровня профессиональной направленности студентов / Т.Д. Дубовицкая // Психологическая наука и образование. – 2004. – №2. – С. 82-86.
4. Дьяченко М.И. Психология высшей школы: Учеб. пособие для вузов / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович – Минск: Изд-во БГУ, 1981. – 383 с.
5. Евстафьева Е.А. Самооценка студентов педагогических училищ как фактор их профессионального самоопределения: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Евстафьева Екатерина Александровна. – К., 1997. – 188 с.
6. Калашников В.Г. Динамика взаимосвязи самосознания, профессиональной направленности и ценностных ориентаций студентов педагогического вуза (На материале факультета начальных классов): дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Калашников Виталий Григорьевич. – М., 1998. – 225 с.
7. Лебедчук П.В. Особенности формирования

профессионального самосознания со студентами педвуза: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / П.В. Лебедчук. – М., 1995. – 22 с.

8. Митина Л.М. Формирование профессионального самосознания учителя / Л.М. Митина // Вопросы психологии. – 1990. – №3. – С. 58-64.

9. Психологическое сопровождение выбора профессии: Науч.-метод. пособие / Л.М. Митина, Л.В. Брендакова, И.В. Вачков, И.Н. Грызлова и др. – М.: Флинта, 2003. – 184 с.

10. Саврасов В.П. Особенности развития профессионального самосознания молодого учителя: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / В.П. Саврасов. – Л., 1986. – 21 с.

11. Туриніна О.Л. Психологічні особливості професійного самовизначення учнів профільних педкласів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Туриніна Олена Леонтіївна. – К., 1998. – 194 с.

12. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П.А. Шавир. – М.: Педагогика, 1981. – 96 с.

13. Юрченко В.І. Формування “Я-концепції” майбутнього вчителя в умовах педагогічного училища: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Юрченко Віктор Іванович. – К., 1997. – 190 с.

14. Яблонська Т.М. Розвиток здатності до

рефлексії в професійному становленні особистості вчителя початкових класів: дис. ... канд. психол. наук:

19.00.07 / Яблонська Тетяна Миколаївна. – К., 2000. – 199 с.

REFERENCES

1. Vachkov, I.V. (2008). Osnovyitehnologiiigrup-povogotreninga. Psyhotekhniki: ucheb. posobie [The principles of group training technology. Psychotechnics: educational supplies]. Moscow: Os-89 [in Russian].
2. Dolinsky, L. & Maksymchuk, N. (2008). Psikhologiiia tsinnisnykh orientatsii maybutnogo vchytelia: Navch. posibnyk dlia stud-v VNZ [Psychology of future teachers' value orientations: Teaching guide for university students]. Kamenetz-Podolsk: FOP Sysyn O.V. [in Ukrainian].
3. Dubovitskaia, T. D. (2004). Diagnostika urovnia professionalnoi napravlenosti studentov [Diagnostics of the level of professional orientation of students]. Psikhologicheskaia nauka i obrazovaniie - Psychological Science and Education, 2.(pp. 82-86). [in Russian].
4. Diachenko, M.I. & Kandybovich, L.A. (1981). Diagnostika urovnia professionalnoi napravlenosti studentov [Psychology of higher institutes of learning: educational supplies for the higher school]. Minsk: Izd. BSU[in Russian].
5. Evstafieva, E.A. (1997). Samoostenka studentov peduchilishch kak faktor ih professionalnogo samoopredeleniia [Self-esteem of primary school teachers' training college students as a factor in their professional self-determination]. Candidate`s thesis. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kalashnikov, V.G. (1998). Dinamika vzaimosvizi samosoznaniia, professionalnoi napravlenosti i tsennostnykh orientatsii studentov pedagogicheskogo vuza (Na materiale fakulteta nachalnykh klassov) [The connection of self-awareness, professional orientation and value orientations of students of teachers' training high school (based on material of the Faculty of the primary school)]. Candidate`s thesis. Moscow [in Russian].
7. Lebedchuk, P.V. (1995). Osobennosti formirovaniia professionalnogo samosoznaniia so studentami pedvuza [Peculiarities of formation of professional identity with students of teachers' training Universities]. Extended abstract of candidate`s thesis. Moscow [in Russian].
8. Mitina, L.M. (1990). Formirovaniie professionalnogo samosoznaniia uchitelia [Formation of professional consciousness of the teacher]. Voprosy psihologii - Questions of psychology, 3.(pp. 58-64).[in Russian].
9. Mitina, L.M., Brendakova, L.V., Vachkov I.V., Gryzlov I.N. (2003). Psikhologicheskoe soprovozhdeniie vybora professii: Nauch.-metod. posobie [Psychological support of career choices: Science-methodological supplies]. Moscow: Flinta [in Russian].
10. Savrasov, V.P. (1986). Osobennosti razvitiia professionalnogo samosoznaniia molodogo uchitelia [Peculiarities of the development of professional consciousness of a young teacher]. Extended abstract of candidate`s thesis. Leningrad [in Russian].
11. Turykina, A.L. (1998). Psikhologichni osoblyvosti profesiinogo samoviznachenniia uchniv profilnykh pedklasiv [Psychological characteristics of pupils' self-determination of specialized teachers' training forms]. Candidate`s thesis. Kyiv [in Ukrainian].
12. Shavir, P.A. (1981). Psikhologiiia professionalnogo samoopredeleniia v rannei yunosti [Psychology of professional self-determination in early adolescence]. Moscow: Pedagogika [in Russian].
13. Yurchenko, V.I. (1997). Formuvannia "Yakontseptsii" maibutnogo vchytelia v umovah pedagogicheskoho uchylscha [Formation of "self-concept" of the future teacher in the teachers' training college environment]. Candidate`s thesis. Kyiv [in Ukrainian].
14. Yablonska, T.N. (2000). Rozvytok zdatnosti do refleksii v profesiinomu stanovleni osobystosti vchytelia pochatkovykh klasiv [Developing capacity for reflection in professional development of a primary school teacher]. Candidate`s thesis. Kyiv [in Ukrainian].

О. А. Стахова

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В статье раскрываются две группы психологических механизмов развития профессионального самосознания будущего учителя начальных классов – личностные и профессиональные. Проведено экспериментальное изучение влияния педагогической направленности на становление профессиональной Я-подструктуры педагога начального звена школьного образования, позволяющее построить профили соответствия основных составляющих педагогической направленности (ценностных ориентаций, мотивов выбора профессии) студентов уровням развития их профессионального самосознания.

Ключевые слова: профессиональное самосознание, педагогическая направленность, ценностные ориентации, мотивы выбора профессии.

O. A. Stakhova

PEDAGOGICAL ORIENTATION AS PSYCHOLOGICAL MECHANISM OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL CONSCIOUSNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

The article describes the psychological mechanisms of the development of professional identity of future primary school teachers – personal (reflection, identification, goal setting, personal maturity), determining the development of

the internal “I” adolescents, youths, and professional (pedagogical orientation, teaching abilities) determined by definite kind of professional (teaching) activity, its psychological and pedagogical features. An experimental study of the effect on the development of pedagogical orientation of professional self-substructure of a primary school level teacher is carried out, that allows to build profiles matching the basic components of a pedagogical orientation (value orientations, motives for choosing a profession) of students – future teachers of primary forms according to levels of development of their professional consciousness. Thus, boys with high level of professional identity distinguish high level of development of pedagogical orientation, which manifests itself in an effort to master future profession and desire to work in their chosen profession. Students of this group consider their future business career of his own life, so she devote considerable time. Their value orientations coincide with the universal, professional, status and material value orientations. Respondents with an average level of professional identity corresponds to the average level of educational direction, which is based on human, professional, financial status and value orientations; dominant motives are subject choice of profession. Students with low levels of professional identity formation of different low-pedagogical orientation, which is an indication that the future primary school teachers are forced to learn a specialty. Their entry to higher education is due not so much interest in the future of the profession and the desire to work on a chosen specialty as social, utilitarian and pragmatic, infantile motives or even lack of motivation; in the hierarchy of value orientations dominate human, material and status values.

Keywords: professional identity, pedagogical orientation, value orientations, motives of career choices.

Подано до редакції 14.04.2014
